

Araştırma Makalesi/Research Article

21. YÜZYILDA “HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİ”Nİ, SİYASET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİ İLE YENİDEN OKUMAK

Erden KİŞİ¹

Geliş Tarihi: 25/09/2024
Kabul Tarihi: 24/12/2024

ÖZET

Madde ve mana alemi arasında, bir yaşam felsefesi oluşturmaya çalışan bir kısım insanoğlu, var olduğu günden beri bu mücadelesinde çeşitli aşamalar kaydetmiştir. Madde aleminde çeşitli düşünceler ve felsefik bakış açıları ile mesafeler kateden bir kısım insanoğlu, mana alemini ise teolojik unsurlar ile geliştirme gayreti göstermiştir. Öte yandan teolojik değerlerin, insanlığın bir kısmının mana alemini şekillendirdiği gibi maddi alemini de şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle İslam toplumlarında teolojik değerlerin, insanın tüm yaşam alanını şekillendirdiği görülmektedir. Teolojik değerler ile harmanlanmış dönemlerin ise tüm İslam toplumları tarafından, saygı ve sevgi ile karşılandığı bilinmektedir. Bu dönemler içerisinde en öne çıkanlardan birisi de “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”dir. Bu dönem içerisinde yaşanan olaylar ve uygulamalar, her yönü ile İslam toplumlarını gerek siyasi gerek ekonomik gerekse de hukuksal anlamda etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu çalışmada, İslam tarihi için büyük bir önem taşıyan “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nin İslam toplumlarında uyandırdığı etkinin boyutları anlaşılmasına çalışılmıştır. Daha sonrasında ise bu dönemde yaşanan gelişmelerin siyasi ve sosyolojik sonuçları, dönemin şartları içerisinde analiz edilmiştir. En nihayetinde ise 21. yüzyıla gelindiğinde İslam toplumları için “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nin siyaset sosyolojisi bağlamındaki önemi, yeniden anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma sürecinde genel hatları ile çağdaş bilimsel eserler üzerinden literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: “Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi”, Siyaset Sosyolojisi, İslam Modernizmi, Teoloji-Siyaset İlişkisi

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-3124-680X

Atf: KİŞİ, E. (2024). 21. Yüzyılda “Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi”ni, Siyaset Sosyolojisi Perspektifi ile Yeniden Okumak. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 131-150.

Re-Reading the ‘‘The Rashidun Caliphate Period’’ in the 21st Century with the Perspective of Political Sociology

ABSTRACT

Since the beginning of time, some humans have striven to establish a life philosophy encompassing both matter and spirit. They have traversed various stages in this endeavor. In the realm of matter, a certain subset of humanity has endeavored to traverse distances and explore diverse perspectives on philosophical thought. In the realm of spirit, this same subset has also striven to develop the spiritual realm through theological elements. Furthermore, it is understood that theological values have also shaped the material world like they have shaped the spiritual realm. In particular, within Islamic societies, it is evident that theological values profoundly impact all aspects of human life. It is acknowledged that the historical periods in which these theological values were prevalent were met with respect and affection by all Islamic societies. One of the most prominent periods within this era is ‘‘the Rashidun Caliphate period’’. The events and practices that occurred during this period had a profound impact on Islamic societies, influencing them in various ways, including politically, economically, and legally. The aim of this study is to gain a deeper understanding of the impact of ‘‘the Rashidun Caliphate period’’ on Islamic societies. Subsequently, the political and sociological consequences of developments during this period were analyzed in the context of the prevailing circumstances. Ultimately, the political and sociological significance of ‘‘the Rashidun Caliphate period’’ for Islamic societies in the 21st century is being re-examined. During the study, a comprehensive literature review was conducted using contemporary scientific sources.

Keywords: ‘‘The Rashidun Caliphate Period’’, Political Sociology, Islamic Modernism, Theology-Politics Relationship

GİRİŞ

“Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”, otuz yıl gibi kısa bir süre olmasına rağmen İslam inancında üstünde ciddiye ile durulan bir süreçtir (Azimli, 2007: 35). İslam tarihinde bu dönemi, diğer dönemlerden ayıran çeşitli özelliklerin olduğu anlaşılmaktadır. İslam inancı için büyük etkiye sahip olan olayların bu dönemde yaşanması, ayrıca İslam dini için büyük öneme sahip olan dört önemli sahabenin, bu dönemde görev başına gelmesi bu dönemi, diğer dönemlerden ayıran belirli özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özünde, İslam dünyası için bu dönemin, her yönü ile saygı çerçevesinde anılan bir dönem olduğu görülmektedir. Gerek şer-î konularda gerekse sosyolojik konularda gerekse de devletlerarası ilişkilere örnekler temsil edecek olayların yaşandığı bu dönem, her yönü ile İslam toplumlarını etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca İslam inancı içerisinde oluşan farklı yorumların da bu dönem içerisinde cereyan eden olaylar üzerine geliştiği bilinmektedir (Hizmetli, 1991: 224).

Öte yandan bu dönem, İslam’ın hukuk anlayışının gelişmeye başladığı, onun hukuk usullerinin varlık bulduğu ve hayata geçtiği dönem olmuştur (Öztürk, 2016: 165). Bu dönem içerisinde toplumsal konular, İslam hukuku çerçevesinde belli bir nizama bağlanmıştır. Daha sonrasında ise bu dönem, İslam toplumları için açık bir referans dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan olaylar karşısında uygulanan İslam hukuku, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan İslam filozofları için de kaynak olmuştur. Bu temelde bu dönem içerisinde ortaya çıkan İslami uygulamaların, doğudan batıya tüm İslam toplumları üzerinde ciddi bir şekilde etki gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu döneminin özelliklerini dile getirilirken vurgulanması gereken ilk nokta, Hz. Peygamber döneminde yaşanan durumları özümsemek olmalıdır (Varol, 2005: 198). Bu iki dönem arasında bir birlikteliğin olduğu görülmektedir. Yani “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”, Asr-ı Saadet döneminin devamı olarak karşımıza çıkmaktadır (Hizmetli, 1991: 189). Bu dönemde halifelik makamına ulaşan dört halifenin de İslami usul ve kaideleri, birinci ağızdan duyup yaşadıkları bilinmektedir.

Karanlık bir dönemi kapatarak, dünya insanlığı için daha yaşanılır bir düzen tesis etme gayesi ile ortaya çıkan İslam dini, ortaya çıktığı ilk dönemlerde toplumun sahip olduğu genel kabulleri yıkabilmek için önemli bir mücadele vermiştir. Bu mücadelenin etkisi, toplumu ilgilendiren tüm alanlarda kendini göstermiştir. Hukuktan edebiyata, oradan iktisadi düzene hatta felsefi konulara kadar İslam inancının kökten bir değişiklik getirdiği anlaşılmaktadır. Bu temelde Asr-ı Saadet döneminin en önemli özelliği, İslam’ın getirdiği yeni yaşam düzeni ile yerleşik düzen arasında yaşanan çetin mücadele olmuştur (Lings, 20016: 183). Bu noktada Hz. Peygamber’in en ilk ve ciddi çatışmayı, kendi aile efradı ile yaşadığı bilinmektedir.

Her yönü ile çeşitli boyutları olan bu mücadele, birbirinden ayrılmış iki önemli sınıfa ortaya çıkarmıştır. Müminler ve Müşrikler diye nitelendirilen bu iki sınıf arasında toplumsal her konuda çetin bir mücadelenin yaşandığı bilinmektedir. Bu mücadelenin etkisi, Asr-ı Saadet döneminden sonra da bir şekilde sürmeye devam etmiştir. “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde de çok ciddi çatışmaların yaşandığı ve bu çatışmaların çeşitli sonuçları ortaya çıkardığı görülmektedir. Dönem dönem yaşanan çatışmaların kanlı bir boyuta ulaştığı da bilinmektedir.

Bu dönem içerisinde halifelik görevini üstlenen dört halifeden üçünün, bir saldırı sonucu hayatını kaybetmesi, yaşanan anlaşmazlıkların ciddiyetinin ne boyutta olduğunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Ayrıca bu dönem içerisinde Müslümanlar ile Müşrikler arasında ciddi çatışmalar olduğu gibi Müslümanlar arasında çeşitli ihtilafların olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan tüm mücadelelerin özünde

sosyolojik birtakım sorunların olduğu görölmektedir. İslam dini, binlerce yıllık yerleşik bir düzeni yıkmıştır. Bu sebeple bu durumun etkisi, uzun bir dönem kendini göstermiştir.

Gerek Asr-ı Saadet döneminde gerekse ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde yaşanan olayları, siyaset sosyolojisi bağlamında değerlendirmek, daha verimli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İslam dini, insanlığa sadece ahiret hayatına hitap eden bir teolojik bütün sunmamıştır. Aynı zamanda insanlığın bu dünyasını da her yönü ile düzenleyen bir hukuksal ve siyasal bütün de sunmuştur. Bu nedenle yaşanan sorunların özünde siyaset sosyolojisini oldukça yakından ilgilendiren verilerin olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca bu dönemde sosyal yaşamın, bir düzen altına alınmaya çalışıldığı ve bir sosyal devlet anlayışının ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin, bu dönemde yalnızlara, ihtiyaç sahiplerine ve yaşlılara yardım edilmiş, onlara işlerini temin edecek oranda Beytülmâl’den (devlet hazinesi) maaş verilmiş ve bu noktada, Müslüman ile Müslüman olmayanlar arasında herhangi bir ayırım da olmamıştır (Çelik, 2017: 378). Yaşanan olaylar zinciri, bu dönemde her yönü ile yeni bir toplum felsefesinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu süreçte, hilafet makamı ile toplumun farklı kesimleri arasında ciddi bağların oluştuğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar ile hilafet makamı arasında teolojik bağların öne çıktığı, Müslüman olmayanlar ile hilafet makamı arasında ise siyasi ve sosyolojik bağların öne çıktığı bilinmektedir. Bu temelde bu dönemde yaşanan önemli olayların siyaset sosyolojisi bağlamında yeniden analiz edilmesi, ciddi bir önem taşımaktadır.

Toplumsal yaşamın hakikati, iki ya da daha fazla insanın rasyonel karşılıklı iletişimini temel almaktadır (Günay, 2001: 14). Bu temel hakikat üzerine, bir toplumda toplum içi iletişimi güçlendiren en önemli olgulardan birisinin de din olduğu karşımıza çıkmaktadır. Din denilen olgunun, insanların sahip olduğu sosyo-politik kimliğin oluşumunda önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü din denilen olgu, bir insan kitlesine sosyal bir hareket kabiliyeti kazandırmaktadır. Özünde sosyal olayların en önde gelen vasfı ise bireysel olayların karşıtı konumda olmalarıdır (Günay, 2001: 14). Bireysel olayların karşısında konumlanan sosyal olayların iç yapısında ise toplumsal kimlik bulunmaktadır. Bu kimliğin anlaşılabilmesi için dinin de içinde bulunduğu sosyo-politik kimliğin doğru şekilde okunması gerekmektedir. İslam tarihinde yaşanan tüm toplumsal olayların, bu kimlik ile okunması, yaşanan süreci doğru analiz etmemiz için büyük bir önem taşımaktadır. Bu minvalde, tüm dünya toplumlarında olduğu gibi erken dönem İslam tarihinde de ortaya çıkan olayları, net bir şekilde anlamak için toplumsal bilgiye ve politik bilgiye ihtiyaç duyduğumuz ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada yaklaşık bin dört yüzyıl önce yaşanmış olan ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’, siyaset sosyoloji bağlamında yeniden analiz edilmiştir. Hilafet makamı ile toplumun farklı kesimleri arasındaki ilişkinin teolojik, siyasi ve sosyolojik boyutları incelenmiştir. Daha sonrasında ise yaşanan önemli olaylar üzerinden bir analiz yapılarak, Asr-ı Saadet dönemi, ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ ve daha sonrasında gelen dönemler arasındaki sosyo-politik bağ, çözümlenmek istenmiştir. En nihayetinde ise 21. yüzyılda bu dönemin siyaset sosyoloji bağlamındaki önemi tekrar anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmamızın temel sorunsalı, 21. yüzyılda İslam toplumlarının yaşadığı çeşitli sosyo-politik sorunlara Hulefâ-yi Râşidîn döneminden çözüm yolları bulmak olmuştur. Bu amaçla bu dönemde yaşanan önemli olaylar, çalışmamız özelinde tekrar analiz edilmiştir.

Çalışma sürecinde ilk olarak, literatür taraması yapılarak incelenen bilimsel eserlerden elde edilen bilgiler analiz edilmiştir. Daha sonrasında elde edilen analizler üzerine, çalışmanın temelleri atılmıştır. Sonrasında ise yaşanan önemli olaylar üzerinden çeşitli değerlendirmeler yapılarak, konu derinleştirilmiştir. Çalışmamızın gelişim sürecinde, genel hatları ile çağdaş bilimsel eserlerden istifade

edilmiştir. Bu adımdan esas beklentimiz, çağdaş bir bakış açısı ile bu dönemi tekrar anlamaya çalışmak olmuştur.

Çalışma sürecinde temel amacımız, ele aldığımız dönemi, siyaset sosyolojisi bağlamında yeniden ele almaktır. Bu noktada siyaset sosyolojisinden temel kastımız ise sosyolojik özelliklerin siyasal etkilerini ifade etmek olmuştur. Klasik “modernist” biçimiyle siyaset sosyolojisi, devletten sivil topluma oradan aileye kadar uzanan siyasal olguların sosyolojik analiziyle ilgilenir; vatandaşlık, toplumsal hareketler ve toplumsal iktidarın kaynakları gibi konuları araştırır (Owen, 2024: 71). Bu perspektif dahilinde çalışmamız, gelişim göstermiştir. Tüm analizler ve değerlendirmeler sonucunda çalışmamız, bir derleme eser çalışması yapısına ulaşmıştır.

1. ASR-I SAADET DÖNEMİNDE SİYASAL VE SOSYOLOJİK DURUM

MS. 610 civarında, Mekke dışındaki Hira Mağarası’nda inzivada olan Hz. Muhammed, bir dizi vahiy almaya başlamıştır. Bu vizyondan dünyanın en büyük dinlerinden biri olan İslam, ortaya çıkmıştır. İslam’ın peygamberi Hz. Muhammed’in başlattığı şey, birçok güçlü imparatorluğun ortaya çıkmasına, kaynak olmuştur. İslam, o kadar büyük bir güç olduğunu kanıtlamıştır ki, Hz. Peygamber’e gelen vahyin üzerinden 1.400 yıla yakın bir zaman geçtikten sonra bugün İslam, dünyanın nüfus bakımından ikinci büyük dini haline gelmiştir (Etheredge, 2010: 11). Başlangıç, yayılış ve zirve dönemlerinde çok önemli sosyolojik ve siyasi olguların ortaya çıkmasına kaynak olan İslam dini, tam manası ile gerek beşerî dinlerin gerekse tevhidî dinlerin ötekisi olmuş bir konuma gelmiştir (Lings, 2016: 88). Bu temelde İslam dininin ortaya koyduğu insan, toplum, devlet ve hayat tasavvuru siyaset sosyolojisi bağlamında büyük bir öneme sahiptir.

Öte yandan, Asr-ı Saadet döneminde vahiyler devam etmiş ve birkaç yıl boyunca ailesine ve arkadaşlarına bu vahiyleri tebliğ ettikten sonra Hz. Muhammed, vahiylerini halka açık okumalar şeklinde, başkalarına aktarmaya başlamıştır. Her ne kadar Mekkelilerin önde gelenlerinden bir kısmı iman etmiş olsa da birçoğu onun destekçilerini taciz ederek bazılarını, sürgüne zorlamışlardır (Etheredge, 2010: 13). Her yönü ile Mekke toplumunun sahip olduğu yerleşik düzenleri yıkan, kökleşmiş otoriteleri kökünden sarsan İslam dini, ciddi tepkilerle karşı karşıya gelmiştir. İlerleyen süreç içerisinde ise bu mücadelenin, oldukça şiddetlendiği görülmüştür. Müslümanlar ve İslam’ı kabul etmeyen Mekkeliler arasındaki mücadele, yaşanan savaşlar ile doruk noktasına ulaşmıştır. Yaşanılan tüm mücadeleler sonunda ortaya çıkan ana tema ise yerleşik düzenin getirilerinden hoşnut olan kitlelerin, İslam’ın getirdiği değişiklikleri kabul etmemekte direnmeleri olmuştur. Özellikle İslam dininin getirdiği insani değerler, kadim otoritelerden istifade edenler tarafından eleştirilmiştir (Çağatay,1997: 164).

Yaşanılan mücadele, İslam’ın karşısında duran kitlelerin, sadece dini değerler nedeni ile İslam’ın karşısında durmadıklarını, sahip oldukları siyasal ve toplumsal statüleri kaybetmemek gayesi ile böyle bir mücadelenin içerisine girdiklerini göstermektedir. Daha sonrasında ise siyasi, sosyolojik ve ekonomik itibarlarını kaybetmemek için mücadele eden İslam karşıtı kitlenin, süreç içerisinde Müslümanların sayısının artmasıyla erimeye başladığı görülmüştür.

Hem Müslüman geleneğine hem de modern tarihçilerin çoğuna göre İslam, Arabistan’da başlamıştır, Müslümanlar için bu durum, Hz. Muhammed ile değil, Arapların atası oğlu Hz. İsmail ile birlikte bugüne kadar milyonlarca Müslümanın Hac için gittiği, Mekke’deki Kabe’yi inşa eden Hz. İbrahim ile olmuştur, Modern tarihçiler bunu atlayıp İslam tarihine, Hz. Muhammed’in Mekke’deki faaliyetleri ile başlamaktadırlar (Silverstein, 2010: 9). İslam tarihine yönelik, dünyanın farklı ülkelerinden farklı bilim insanların ortaya attığı tezlerin çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir, lakin Hz.

Peygamber tarafından da vurgulanan temel olgu, İslam dininin tevhidi zincir içerisinde olduğudur. Bu nedenle İslam dininin, ortaya koymaya çalıştığı sosyolojik, hukuksal ve siyasi olguların daha önceki tevhidi dinlerin tebliğcisi olan peygamberler tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Tüm tevhidi dinlerin gelişim sürecinde ise bu dinlerin peygamberlerinin ve getirdikleri dinlerin, yerleşik siyasi ve sosyolojik otoriteler tarafından reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise daha önce bahsettiğimiz gibi tüm tevhidi inançların, elitist değil eşitlikçi olmasından ileri gelmektedir.

Daha sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde Hz. Muhammed, Medine’deki merkezinde, Mekke’den gelen muhacirlerden ve Medine’de kendisini destekleyenlerden oluşan yeni bir topluluk (ümme) kurmaya başlamıştır. Sonraki on yıl boyunca Hz. Muhammed, çoğu zaman ümmetin ihtiyaçları ve koşullarıyla doğrudan ilgili olan, ümmetin artan gücünü ve güvenini yansıtan vahiyler almaya devam etmiştir (Silverstein, 2010: 10). Kısa sürede önemli bir kitle olmayı başaran Müslümanlar, büyük kitleler karşısında önemli bir noktaya gelmiştir. Süreç içerisinde, Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen yeni vahiyler ile birlikte Müslümanların da dirençleri artmıştır. Yaşanılan süreç, Müslümanlar için özü itibari ile teolojik, sosyolojik ve siyasi olgular üzerinden bir ilerleyişin olduğunu göstermektedir.

Dönemin şartları içerisinde insanlığın bir kısmının manevi hayatının yeni merkezi olan İslam’ın hem Doğu’da hem de Batı’da kendinden önceki kültürlerin yaptığı tüm insani katkıları özümlediği görülebilir (Corbin, 2001: 14). Bu sebeple İslam dini, tüm insanlığa hitap edecek bir şekilde formüle olmuştur. Aynı şekilde insanı ve insanlığı ilgilendiren her konuda detaylı bir açıklama ortaya koymuştur. Özellikle Asr-ı Saadet döneminde vuku bulan olayların, Hz. Peygamber eliyle İslami öğreti içerisinde çözüme kavuşması, İslam toplumları için büyük bir önem taşımıştır. Savaş hukukundan ticaret hukukuna, komşuluk hukukundan toplumsal düzenin tesisine kadar her konuda örnekler ile temellenen bir açıklamanın olduğu görülmektedir.

İslam’ın, diğer dinlerden önemli bir farkı da Asr-ı Saadet döneminde vurgulandığı gibi İslam dininin, kendinden önce ortaya çıkan doğru uygulamaları, reddetmediği ve onları özümseyerek daha güçlü bir yaşam düzeni ortaya koyduğudur. Bu durumun etkisini, İslam dinindeki imani şartlarda ve toplumsal ilişkilerde görebilmek mümkündür. Özellikle bozgunculuk çıkarmamak ve Müslümanların kendi içlerinden çıkan idarecilere karşı saygılı olması vurgusu, İslam dininin ortaya koyduğu toplumsal ve siyasi düzeni gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bilindiği üzere İslam’ın Peygamberi, Arap coğrafyasından bir Arap’tır. Dönemin yazı dili Arapçadır. Arapça; vahyin dili, duanın dili, Araplar ve Arap olmayanlar tarafından dünyadaki en kapsamlı edebiyatlardan birinin inşasında kullanılan dildir, kavramsal bir araçtır ve İslam kültürünü de ifade etmektedir (Corbin, 2001: xiii). Bu temelde İslam dininin ortaya çıktığı dönemde Arap coğrafyasında İslam dininin getirdiği yaşam düzenini ifade eden dil, tüm insanlar tarafından açık ve net bir şekilde anlaşılmıştır. Yaşanan süreç İslam dininin, ortaya çıktığı dönemde Arap coğrafyasının sosyolojik gerçekliği ile örtüştüğünü göstermektedir. Dönemin şartları içerisinde Arap coğrafyasının sahip olduğu dil özellikleri ve edebi kabiliyetler dikkate alındığında İslam dininin, en uygun yöntemler ile insanlığa ulaştığı görülmektedir.

Özünde ‘‘İslam Dünyası’’ genel bir terimdir. Müslümanların, çoğunlukta bir arada yaşadığı ve 7. yüzyıldan itibaren İslam kültürünün gelişmesiyle tarihsel olarak bağlantılı olan tüm ülke, bölge ve toplumları kapsamaktadır. Bu durum, Müslümanların kültürel bir birlik oluşturduğu ve bu birliğin, tek tek ülkelerin belirli geleneklerinden veya sosyal tarihlerinden daha büyük önem taşıdığı fikrine dayanan geleneksel bir kavramdır (Schulze, 2002: 1). Bu kavramın oluşum ve gelişiminde ise Asr-ı Saadet döneminin, büyük bir önemi bulunmaktadır. Ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı dönemlerde İslam dininin, yerleşik kültürlerle ile yaşadığı mücadele, İslam tarihinin özünü oluşturmaktadır. Bu tarihi

gerçeklik ise İslam dininin, derin bir psikolojik, sosyolojik ve hukuksal alt yapısının olduğunu göstermektedir. Sonuç itibari ile bu altyapının, Asr-ı Saadet döneminde vuku bulduğu anlaşılmaktadır.

Bugüne geldiğimizde eğer “İslam Dünyası” bağımsız bir kültürel alan ya da küresel bir kültür olarak tanımlanıyorsa bu onun, Avrupa ya da Batı dünyası ile karşı karşıya olduğu anlamına gelmektedir (Schulze, 2002: 2). İslam dini, evrensel değerler ile büyük dinlerin ve medeniyetlerin karşısına çıkmıştır. Bu durum, yaklaşık 1400 yıla yakın bir süredir devam etmektedir. Bu kadim kimliksel özellik ise Asr-ı Saadet döneminde Hz. Peygamber öncülüğünde oluşmuştur. Bu kimliğin derin etkileri ise en yoğun şekli ile “Hulefâ-yi Raşidîn dönemi”nde görülmüştür.

2. “HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİ” SİYASAL HAVA

İslam toplumu, 7. yüzyılda kurulduğunda ve Hıristiyan toplumu kendisini bu yeni olguya yanıt vermek zorunda bulunduğu zaman, diğer dinler hakkındaki köklü bir düşünce geleneği temelinde yapmıştır (Goddard, 2000: 5). Bu olgunun etkisi ile İslam toplumu, “biz ve öteki” bilinci ile kadim kimliksel özelliklerine, Asr-ı Saadet döneminde kavuşmuştur. Bu kadim kimliksel özelliklerin etkisi, yoğun bir şekilde “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde de devam etmiştir.

Hz. Muhammed’in Medine’ye gelişi, erken dönem İslam tarihinin son derece önemli bir belgesi olan Medine Anayasası’nın (622 veya 623) oluşmasını sağlamıştır. Bu belge, yeni gelen Müslüman topluluğu ile şehirde halihazırda mevcut olan farklı kabile toplulukları arasındaki ilişkileri düzenlemeye hizmet etmiştir (Goddard, 2000: 29). İslam toplumunun sahip olduğu kadim kimliksel özelliklerin içerisinde bu belgenin, büyük bir önemi olduğu ve “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde de bu etkinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Özünde Hulefâ-yi Râşidîn’in hepsi İslam’ın Mekke zamanında Müslüman olmuş ve Müslümanların verdiği mücadelede ilk dönemlerden beri üst düzeyde bir fayda sağlamışlardır (Coşkun, 2022: 294). Bu temelde Hulefâ-yi Râşidîn’in her birinin gerek teolojik manada gerekse fiili eylemler bağlamında İslam inancıyla özdeşleşen kişilikler oldukları gözlenmektedir.

Hz. Peygamber ve “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”ni içeren hemen hemen 40 yıllık dönem, sonraki süreçlerden ayıran bir taraf da İslam devletinin, bu dönem içerisinde bir isim edinmemiş olmasıdır (Coşkun, 2022: 295). Daha sonraki dönemlerde İslam devletlerinin, çeşitli isimlerle tarih sahnesinde yer aldıkları görülmektedir. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan siyasal gerçeklik, gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde İslam devletinin, bir siyasal oluşum süreci içinde olduğudur.

2.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

“Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nin ilk halifesi olan Hz. Ebû Bekir dönemini genel hatları ile analiz edecek olursak, onun parçası olduğu Teym kabilesi ve Kureyşliler içerisinde büyük etki göstermiş biri olduğu görülmektedir. Hz. Ebû Bekir, İslamiyet’ten önce de muhtaçlara yardım eden, onların ihtiyaçlarını karşılayan, yakınlarını gözeten ve güzel özelliklere sahip bir kişilik olarak bilinmiştir (Sarıkaya, 2019: 20). Gerek İslamiyet öncesi dönemde gerekse İslamiyet sonrasında fedakâr ve iyiliksever bir kimlikle tanınan Hz. Ebû Bekir hem kendi kabilesinde hem de diğer kabileler içerisinde sevilen biri olarak öne çıkmıştır.

Hz. Peygamberin vefatından sonra ona, en yakın kişilerden biri olarak öne çıkan Hz. Ebû Bekir, halife olmuştur. Aynı kişilik özelliklerini hilafeti sürecinde de devam ettiren Hz. Ebû Bekir, Hulefâ-yi Râşidîn içerisinde bir saldırı sonucu şehit edilmeyen tek halife olarak tarihe geçmiştir.

Yardımsaver kişiliği ve fedakârlığı ile İslam toplumunda oldukça önemli bir yer edinen Hz. Ebû Bekir, özellikle Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra yaşanan çalkantılı olaylar sürecinde büyük bir feraset göstererek Müslümanları, bir arada tutabilmeyi başarmıştır. Daha sonrasında ise özellikle Hz. Ömer’in desteği ile Hz. Ebû Bekir’in halife olduğu anlaşılmıştır. Hz. Peygamberin en zor günlerinde hep yanında olan ve ona destek olan bir kişilik olarak Hz. Ebû Bekir, bu sadakat ve samimiyetini, Hicret (622) sürecinde de göstermiştir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra, halifenin kim olacağı konusunda Muhacir ve Ensar tarafından ortaya atılan argümanlar, dini nitelikte değil daha çok geleneksel Arap siyaseti ile ilgili argümanlar olmuştur, bu temelde geleneksel faktörler, halifenin belirlenmesinde etki göstermiştir (Dertli, 2022: 50). Yaşanan süreç, Hz. Ebû Bekir’in Arap siyaseti ve geleneği için oldukça önemli bir kişilik olduğunu göstermektedir. Gerek İslam toplumu içinde gerekse Arap siyaseti içerisinde edindiği kimlik, Hz. Ebû Bekir’i hilafet makamına taşımıştır.

Öte taraftan Beytülmâl’in, kimi kesimlerce Hz. Peygamber zamanında oluştuğu belirtilirken bazı kesimler, Hz. Ebû Bekir zamanında ortaya çıktığını ifade etmektedirler, bazı kesimler ise bu kurumun, Hz. Ömer döneminde oluştuğunu düşünmektedir (Öner, 2018: 1018). Bir devletin kurumsallaşması adına, devlet hazinesinin oluşması ve doğru şekilde yönetilmesi, önemli bir konudur. Bu temel gerçeklik üzerine Hz. Ebû Bekir döneminde İslam devletinin kurumsallaşması adına önemli adımların atıldığı gözlenmektedir (Barış, 2019: 2030).

Bilindiği üzere Kur’an-ı Kerim’in Allah düşüncesi, oldukça işlevseldir: emirleri vardır, sorumluluklar vardır, hayatı anlamlı kılmayı amaç edinir (Rahman, 2000: 9). Bu temel gerçeklik, tüm yönleri ile ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde de kendini göstermiştir. İhtilaf yaşanan her konuda Kur’an-ı Kerim, baş rehber olarak görülmüş ve Hz. Peygamberin sünneti, kesin bir şekilde takip edilmiştir. Hz. Ebû Bekir’in bu konudaki hassasiyeti ise her daim takdir görmüştür.

Hz. Ebû Bekir döneminde de aynı anlayışın, devam ettiği ve Kur’an-ı Kerim’in öngördüğü yaşam düzenini hâkim kılmak için ciddi bir mücadele verildiği görülmüştür. Bu dönemde özellikle Gayri Müslimler, İslam’dan dönen kitleler, sahte peygamber ve zekât vermeyenler ile çeşitli mücadelelerin yaşandığı bilinmektedir.

Kur’an-ı Kerim, özünde 7. yüzyılın sorunları ile Hz. Peygamber’in zihni olarak çatışması sürecinde doğmuş olan bu çağ üzerine, Allah’ın yorumudur (Rahman, 2000: 10). Allah’ın bu yorumu, Asr-ı Saadet döneminde olduğu gibi ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde de Müslümanlara, bir ışık tutmuş ve sonrasında ise tutmaya devam etmektedir. Siyasal ve toplumsal tüm konularda bu ışığın, her dönem Müslümanlar tarafından takip edildiği bilinmektedir. İlk halife döneminde ise bu takibin, oldukça güçlü olduğu anlaşılmıştır.

Hz. Ebû Bekir, halifelik makamına geldiğinde devlet, ciddi bir bunalımla baş başa kalmıştır (Akyüzoğlu, 2018: 215). Asr-ı Saadet döneminde yaşanan birtakım sorunların, bu dönemde de sürdüğü görülmüştür. Bu sorunların en başında Müslüman olmayanlar ile yaşanan sorunlar gelmiştir.

Hz. Ebû Bekir, toplumu alakadar eden teolojik ve politik meselelerde Müslümanlarla kesinlikle istişare etmiştir (Akyüzoğlu, 2018: 217). İstişarenin önemini, Hz. Peygamberin uygulamalarında bire bir gören Hz. Ebû Bekir, bu uygulamayı devam ettiren bir halife olarak tarihe geçmiştir. Yapılan istişare usulünün ise vahiy ve Hz. Peygamberin sünneti temelinde cereyan ettiği anlaşılmıştır.

Özünde vahiy eliyle dünyayı düzenlemek üzere oluşan dinin, şeriat ve sünnetten oluşan iki boyut üzere tezahür ettiği görülmektedir (Gencer, 2008: 105). Bu temel gerçeklik, İslam dininin doğuş ve

gelişim dönemlerinde ciddi derecede, varlık göstermiştir. Özellikle ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde bu gerçekliğin, sosyo-politik tüm konularda etki gösterdiği anlaşılmıştır.

İslam dininde Hz. Peygamber’e atfedilen sünnet, tam anlamı ile İslam dinindeki gerçek gelenek olarak görülebilir (Gencer, 2008: 106). İslami geleneğin çekirdeğinde Hz. Peygamberin, Kur’an-ı Kerim’e dayanan hayatının yer aldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, İslami geleneğin kimliksel yapısının oluşum ve gelişim sürecinde Asr-ı Saadet ve ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde yaşanan gelişmelerin oldukça belirleyici olduğu görülmektedir.

Özünde İslam’da ‘‘mülk’’ ve ‘‘malik’’ gibi kavramlar, siyasi yapıyı yani dünyevi ilişkileri düzenleyen yapı olan devletin yapısını, ortaya koymaktadır (Karpat, 2013: xiii). Bu temelde, ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde İslam devletinin taşınması gereken temel kimliksel özelliklerin olgunlaşmaya başladığı görülmektedir. Özellikle özel mülkün dokunulmazlığı konusunda bu dönemde yaşanan olaylar, tam manası ile devletin sosyo-politik kimliğini ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca, ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde özel mülkün dokunulmazlığı konusunda ortaya konan hassasiyet, İslam devletlerinin taşınması gereken kimliksel özellikler konusunda oldukça belirleyici olmuştur. Asr-ı Saadet döneminin teolojik, sosyo-kültürel, hukuksal ve sosyo-politik yönden devamı olan ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’, İslam dünyasını aydınlatan bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

2.2. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ömer dönemine gelecek olursak, Hz. Ömer’in biyografisi, Hz. Ebû Bekir’inkinden önemli ölçüde farklıdır. Cesareti, fiziki gücü, yiğitliği ve metanetiyle hem korku hem de saygı kaynağı olmuştur. Müslümanlar, Müslüman olmadan önce ondan çekinmiş, Müslüman olduktan sonra Hz. Ömer’e değer vermişlerdir, İslam’ı kabul ediş sırası açısından Hz. Ömer, ilk Müslümanlar arasında değildir (El-Ashker and Wilson, 2006: 99). İlk Müslümanlara göre daha geç bir tarihte İslam dinini kabul eden Hz. Ömer, kişilik özellikleri ile gerek Asr-ı Saadet döneminde gerekse de hilafeti döneminde önemli bir kişilik ve siyasi bir aktöre dönüşmüştür. Özellikle adalet konusundaki hassasiyetiyle hem ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde hem de daha sonra ortaya çıkan İslam devletlerinde önemli bir yer edinmiştir.

Hz. Ömer’in politikaları, kendi aklının bir yansıması olmuştur. Hz. Ömer’in siyasal aklı, kimi dönemlerde Hz. Peygamber’in ve Hz. Ebû Bekir’in siyasal aklı ile örtüşürken, kimi dönemlerde ise belirgin biçimde farklılaşmış, ancak temel farklılık, ilkelerden bir sapma değil, görüş farklılığı olmuştur, bir din olan ve topluma bir ekonomik sistem sunan İslam’ın ruhu, her zaman gözetilmiştir (El-Ashker and Wilson, 2006: 103). Bu temelde Hz. Ömer’in hilafet dönemini, İslam’ın tam manası ile yaşandığı bir dönem olarak değerlendirebilmemiz mümkündür. İstişareye önem veren, İslami konularda kesinlikle vahiy ve sünnete bağlılık gözetilen Hz. Ömer, bu anlayışını gerek kültürel gerek teolojik gerekse de siyasal konularda korumuştur.

Özünde İslam dünyasının karmaşıklığını anlamlandırmak ancak çeşitliliğinin çokluğuna karşı duyarlı olmakla mümkündür, İslam dünyası, İslam dinine bağlı olan milletlerden, bölgelerden ve halklardan oluşan bir topluluğu ifade etmektedir (Sardar, 2009: 1x). Bu durumun temel nedeni ise İslam’ın ortaya koyduğu mesajın, evrensel bir nitelikte olmasıdır. Tüm çağlara ve tüm insanlığa hitap eden bir din olan İslam, bu sebeple içerisinde büyük bir çeşitliliği barındırmıştır. Bu çeşitliliği, ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde de görebilmek mümkündür. Gerek etnik gerekse farklı kültürlerden gelen insanların, bu bilinç temelinde İslam dünyasının çeşitliliğinin içinde harmanlandıkları görülmektedir. Bu noktada farklı özelliklere sahip insanların, İslam dinini kabul ettikten sonra, İslami değerlere uymayan kültürel ve siyasal özelliklerini terk ederek bu dünyanın bir parçası oldukları anlaşılmaktadır.

‘‘İslam Dünyası’’nın, dünya çapındaki müminler topluluğu için kullanılan ve İslami bir terim olan ‘‘ümme’’ kavramıyla nasıl bir ilişki kurduğu, kolay bir mesele değildir, ilk düzeyde tüm Müslümanlar, ümmetin mensubu olduklarını kabul ederler, ancak onların üyeliği, çoğul kimliğin doğası hakkında karmaşık ve incelikli soruları gündeme getirmektedir (Sardar, 2009: x). Bu sorular, İslami değerler eşliğinde çözüme kavuşmaktadır. Aynı durumun, ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde de yaşandığı bilinmektedir. Özellikle farklı kültürel özelliklere sahip olan kitlelerin, İslam dinini kabul etmesi sonucunda istişare usulü ile çeşitli sorunların, tartışılıp karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nin ayırıcı bir özelliğın de istişare usulü olduğunu ifade edebilmemiz mümkündür.

2.3. Hz. Osman Dönemi

Hz. Osman’ın hilafet dönemine gelecek olursak, görüleceği üzere bu dönemde Müslümanlar, ilk kez deniz seferlerine koyulmuşlardır, bu süreçte Suriye valisi Muâviye b. Ebî Süfyan ile Mısır valisi Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh eliyle deniz seferleri yapılmıştır (Adıgüzel, 2019: 1175). Genel manası ile Hz. Osman döneminde Müslümanların, dünyaya tam manası ile açılmaya çalıştıkları görülmektedir.

‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’, başından sonuna her yönü ile önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Genel itibari ile dört büyük halifenin hepsinin, kendi dönemleri içerisinde özgün bir politik anlayışı takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu temelde, Hz. Osman’ın politikası olarak değerlendirilen en önemli olgunun, Ümeyye oğullarına görevler verilmesi olduğu görülmektedir, bu nedenle Hz. Osman, sadece Kûfeliler tarafından değil başka eyaletlerde yaşayan Müslümanlarca da eleştirilmiştir (Kılıç, 2002: 243). Hz. Osman’ın bu politikayı tercih etmesinin, birden çok sebebi olabilir, lakin bu politikanın tercih edilmesinin, Hz. Osman için ciddi siyasi sorunlara neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunlardan en önde geleni ise Müslümanlar içerisindeki huzursuzluktur (Demir, 2008: 92).

Yaklaşık 12 yıl halifelik makamında bulunan Hz. Osman’ın hilafetinin ilk yarısının, fetih politikası temelinde ilerlediği görülmektedir, Hz. Osman’ın hilâfetinin ikinci yarısına gelindiğinde ise fetihler, varabileceği son noktaya ulaştığı için ganimet gelirleri, tam manası ile ortadan kalkmıştır (Söylemez, 2003: 65). Bu nedenle Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci yarısının, oldukça sancılı geçtiği görülmektedir. Özellikle ganimet gelirlerinin son bulması nedeniyle Hz. Osman’ın ciddi bir şekilde eleştirildiği anlaşılmaktadır, çünkü o günün şartlarında ganimet gelirleri, Müslümanlar için önemli bir ekonomik faktördür.

Hz. Ömer’den sonra, Hz. Osman’ın da şehit edilmesi, Müslümanlar açısından üzücü bir olay olmuştur. Bu noktada ilk olarak, şu hususu ifade etmek lazımdır; Emevîler, Hz. Osman’ın Mushaf okurken şehit edildiği ve üzerine kanının döküldüğü Mushaf’ı, bir siyasi propaganda aracı yapmışlardır (Şen, 2015: 32). Yaşanan gelişmeler dizisi, Hz. Osman’ın hilafeti döneminde olduğu gibi Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra da çok ciddi siyasi çatışmaların yaşandığını göstermektedir. Kabileler arası mücadeleler, bu dönemin en öne çıkan özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Osman’ın hilafeti sırasında ailesi ve arkadaşları ile fetihlerden elde edilen zenginlik ve diğer faydalardan adil paylarının kendilerine verilmediğine inanan diğer Müslüman gruplar arasında bir bölünme gerçekleşmiştir (Black, 2011: 15). Bu bölünme sebebiyle çeşitli sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde Hz. Osman’ın hilafeti sürecinde Müslümanlar arasında çeşitli ihtilafların olduğu ve bu ihtilafların, kalıcı bir çözüme kavuşamadığı sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan İslam’ın yükselişinden önce Arapların başlıca kültürel anıtları, sözlü olarak aktarılan, Arap yaşamının sosyal, politik, dini ve ahlaki yönlerinin kaydını içeren, şiir ile edebi gelenekler olmuştur (Fakhry, 2004: XVII). İslam dini ile beraber Arapların yaşamında ve edebi eserlerde ciddi bir

değişimin yaşandığı görülmüştür. Özellikle Asr-ı Saadet döneminde gelen vahiylerin, “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde bir araya getirilip, çoğaltılması ve insanlar tarafından daha net anlaşılması ile gerek Arap halkının yaşayışında gerekse diğer Müslüman toplumlarda ciddi değişimlerin yaşandığı anlaşılmıştır. Müslümanların anayasası olan Kur’an-ı Kerim’in, bu şekilde tüm Müslüman toplumlara rahat bir şekilde ulaşabilmesi hem İslam devleti hem de İslam toplumları için önemli bir gelişme olmuştur.

İslam’ın sınırları içinde temel tartışma 7. yüzyıldan itibaren ilahi adalet ve insanın sorumluluğu, etrafında yoğunlaşmaya başlamıştır, ehil kişiler ilk dönem ilahiyatçılarından oluşan bir kümenin, genel olarak ilk dönem ilahiyatçıları tarafından ortaya atılan ilk büyük sorun olarak kabul edilen, özgür irade ve kader sorununu tartışmaya giriştiklerini bildirmektedirler (Fakhry, 2004: XX). Yaşanan bu tartışmanın, İslam toplumunun şekillenmesinde önemli bir etki gösterdiği bilinmektedir. Özellikle “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde bu temel konular üzerine yaşanan tartışmaların, genel esaslar temelinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Nihayetinde devlet, toplum ve vahiy arasındaki iletişimin, daha sağlam bir temele oturabilmesi için bu tartışmaların, gayet doğal olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

İslam’ın temeli, insanın siyaset ve toplum hakkındaki düşüncesinde kesin bir kırılma olmuştur, Hz. Peygamber ve takipçileri, yeni bir “ümme” oluşturduklarında hem Arap ulusu duygusunu hem de yeni bir tür uluslararası topluluğu ortaya çıkarmışlardır, insanlık tarihinde ilk ve tek defa millet, yaratıldığı anda aşılması (Black, 2011: 9). Yani, İslam dininin ortaya koyduğu “ümme” tanımı, bir taraftan Arap ulusunu anlamlandırırken, diğer taraftan “ümme” denilen kavramın, Arap ulusunun çok daha üstünde etnik ve dilsel bir temele dayanmadığı gerçeğini vurgulamıştır. Bu anlayışın, kesintisiz bir şekilde “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde de sürdürüldüğü görülmektedir.

2.4. Hz. Ali Dönemi

Hz. Ali’nin hilafeti dönemine gelecek olursak, bilindiği üzere İslam’ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali, İslam’ın dikkat çekici bir şahsiyeti olarak kabul edilir. Henüz on yaşındayken İslam’ı kabul etmiş ve Hz. Peygamberin çok yakın arkadaşı olmuştur (Akhter, 2021: 117). Tam manası ile İslam’ın bir meyvesi olan Hz. Ali gerek Asr-ı Saadet döneminde gerekse “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi”nde İslam’a büyük hizmetleri olmuş şahsiyetlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Hz. Peygamber, açık bir şekilde Hz. Ali’yi hem öğretisinin hocası hem de halef yöneticisi olarak öne çıkarmıştır (Canetti, 2023:158). Bu temelde Hz. Ali’nin, erken dönem İslam tarihinde oldukça özgün bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Hz. Peygamberin ölümünden sonraki İslam’ın siyasal tarihi, Hz. Ali ve oğullarının çevresinde bir efsanenin oluşumuna kaynak olmuştur (Canetti, 2023: 159). Bu oluşum, İslam dinindeki mezhepsel farklılaşmalara ve aynı zamanda çetin itilaflara sebebiyet vermiştir.

Hz. Osman şehit edilmesinden sonra, Hicri 35 yılında hilafet makamına Hz. Ali gelmiştir, Hz. Ali, çok zor şartlar altında yönetimi devralmıştır, halifeliği döneminde siyasi durum, o kadar karmaşıktır ki tüm halkın yönetilmesi, çok zor bir noktaya varmıştır (Bushra, Mushtaq, Muhammad, Attaullah, Raja and Anisa, 2003: 935). Siyasi karmaşıklık döneminin yoğunlaştığı bir dönem olan Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci döneminden sonra, Hz. Ali’nin hilafeti döneminde de oldukça yoğun bir fiili çatışma sürecinin yaşandığı görülmektedir.

Hilafeti sürecinde Hz. Ali, ara sıra pazarları ziyaret etmiş ve pazar halkına talimatlar vermiştir, halka, Allah’tan korkmayı, takvayı, alış-satışta dürüst davranmayı, ölçü ile tartı zincirinde artış ve eksiltme yapmamayı emretmiştir (Bushra, Mushtaq, Muhammad, Attaullah, Raja and Anisa, 2003: 939). Siyasi bir istikrar için ekonomik düzenin şart olduğunu anlayan Hz. Ali, Hz. Osman döneminden

çıkardığı dersler ile toplumu düzenlemeye çalışmıştır. Özellikle ticari konularda kesin bir nizam kurmaya çalışan Hz. Ali, bu konudaki hassasiyetini bizzat halkın içerisine karışarak halka anlatmaya çalışmıştır.

İslam’ın temel esasları olan âyet ve sünnetin, tam manası ile şahidi olan Hz. Ali, hayatını ve hilafet sürecini, bu temel iki değer üzerine kurmaya çalışmıştır. Bir defasında Hz. Ali, Kur’an-ı Kerim ayetleri hakkında şöyle demiştir: ‘‘Ben hangi ayetin ne zaman, nerede ve ne suretle nazil olduğunu biliyorum, şüphesiz ki ben, her ayetin gece de gündüz de indirilmiş olsun mahiyetini biliyorum’’ (Akhter, 2021: 120). Hz. Peygambere olan yakınlığı ve hayat çizgisi ile tam manada İslam dininin bir örnek ferdi olarak yaşamış olan Hz. Ali, tüm İslam alimlerin örnek gösterilen bir kişilik olmuştur.

Bilindiği üzere çeşitli krizler içerisinde Hz. Ali, hilafet makamına gelmiştir, lakin hem Ensâr hem de Muhâcirlerden birtakım Müslümanlar, Hz. Ali’nin hilafetini kabul etmemişlerdir (Apak, 2005: 132). Esasında bu durumun arka perdesinde yatan neden ise Asr-ı Saadet döneminin sonlarına doğru Hz. Ali’ye karşı oluşan muhalif tutumun, Hz. Osman’ın şehit edilmesi ile zirve noktaya ulaşmasıdır.

Hz. Ali, halife olmasının akabinde Hz. Osman döneminde görevli olan valilerinin tümünü görevden almıştır (Demircan, 2013: 173). Hz. Ali’nin aldığı bu radikal karar, çeşitli boyutlarda siyasal sorunlara neden olmuştur. Özellikle Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyan ile ciddi bir siyasal krizin yaşanmaya başladığı görülmüştür.

Şam Valisi Muâviye b. Ebî Süfyan, Hz. Ali’nin hilafetini kabul etmemiştir ve Hz. Ali’nin isyancıların ortağı olduğunu ifade etmiştir (Çerçi, 2007: 89). Bu süreçte Muaviye bin Ebî Süfyan’ın, isyancılardan kastı ise Hz. Osman’ın şehit edilmesinde rol alan grup olmuştur. Bu temelde yaşanan siyasi krizin, gün geçtikçe derinleşip keskinleştiği görülmüştür. Daha sonrasında yaşanan olaylar silsilesi ile Hz. Ali ve ona muhalif kesimler arasında yaşanan sorunların, fiili çatışma boyutuna ulaştığı anlaşılmıştır.

Hz. Ali ve Hz. Âişe arasında M.S. 656 senesinde vuku bulan ve İslam tarihine Cemel Vak’ası olarak giren mücadele, uzun bir dönem boyunca İslam tarihçileri tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır (Kelpetin, 2012: 21). Günümüze geldiğinde dahi, bu olay üzerine çeşitli araştırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle İslam dininde farklı yorumların ortaya çıkması noktasında bu olayın ciddi bir belirleyici yönü olduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonrasında yaşanan süreçte ise Hz. Ali ve Muaviye bin Ebî Süfyan arasında yaşanan sorunlar neticesinde Muâviye b. Ebî Süfyan’ın askerleriyle Şam’dan ilerlediği görülmüş ve Hz. Ali komutasındaki ordu ile Şam ve Kûfe ortasında bulunan Sıffîn ovasında iki ordunun, M.S. 657 tarihinde kaşı karşıya geldiği görülmüştür (Önkal, 2003: 35). Yaşanan olaylar neticesinde, Hz. Ali’nin hilafetinin, ciddi derecede bir siyasi tartışma ile başladığı, daha sonrasında ise filli çatışmalar ile Hz. Ali’nin hilafetinin sonlandığı anlaşılmaktadır.

Hz. Ali’nin hilafetinden sonra başlayan Emevîler dönemi ise İslam Tarihinde Hz. Ali’nin şehit edilmesi sonrasında Kûfe bölgesinde halife olarak Hz. Hasan’a biat edilmesinin akabinde, Hz. Hasan’ın yaptığı bir anlaşma sonucunda hilafeti, Muâviye bin Ebî Süfyan’a bırakması ile başlayan yeni bir dönem olarak tarihe geçmiştir (Varol, 2006: 83). Bu süreçte de çeşitli siyasal krizlerin yaşandığı görülmüştür. Bu süreçteki siyasal krizlerin başlangıç noktası da yine Hz. Ali’nin hilafeti döneminde yaşanan siyasi krizler ve Hz. Ali’nin şehit edilmesi üzerine gelişen olaylar olmuştur.

Anlaşılabacağı üzere, Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Ömer’in hilafetinden sonra, tam manası ile ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nin geri kalanı, büyük bir iç karışıklık dönemi olarak tarihe geçmiştir. Özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hilafeti sürecinde yaşanan olaylar, genel manada İslam toplumları

içerisindeki fikri ve fiili çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Daha sonrasında yaşanan Emevîler dönemi ise özü itibari ile Hz. Ali'nin hilafeti döneminde yaşanan siyasal olayların etkisi ile şekillenmiş bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

3. “HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİ”NİN EMEVÎLER DÖNEMİNE SİYASAL ETKİSİ

Özünde “Hulefâ-yi Râşidîn dönemi” ile Emevîler dönemi arasında yoğun bir siyasal iletişimin olduğu bilinmektedir. Bu temelde Emevî devleti, MS. 661 senesinde Muaviye b. Ebî Süfyân eliyle kurulmuştur, devletin Emevîler ismini taşıması ise kurucusu olan Muaviye'nin, Umeyyegoğulları ailesine tabi olmasından kaynaklanmaktadır (Ayçan, 1999: 147). İslam tarihinde ilk defa bir ailenin hilafete gelmesi sonucunda oluşan Emevî devleti, her yönü ile çeşitli çatışma potansiyellerinin üzerine kurulmuş daha sonrasında ise bu çatışma potansiyellerinin, artarak devam ettiği görülmüştür. Bugüne gelindiğinde dahi Emevîler dönemi hakkında, çeşitli siyasi ve dini tartışmaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Tabiri caiz ise Emevîler dönemi, İslam tarihinde hilafetten saltanata geçiş süreci olarak da değerlendirilebilir.

Bu dönemde İslam toplumlarında birtakım yeni sınıfların ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bunlardan en öne çıkanı ise Hariciler olmuştur. Hariciler (el-Havaric, kelimenin tam anlamıyla “dışarı çıkanlar”), Emevî döneminin en kötü şöhretli isyancılarından bazıları olarak erken dönem İslam tarihi ve tarih yazımında önemli bir yere sahiptir (Hagemann ve Verkinderen, 2021: 489). Daha sonrasında da çeşitli örgütlenme şekilleri ile İslam tarihinde isminden bahsettiren Haricilerin, bu dönemde ciddi bir şekilde kendilerini gösterdikleri anlaşılmaktadır. Özü itibari ile Haricilerin ortaya çıkmasının temelinde teolojiden çok siyasal bir çatışmanın varlığı göze çarpmaktadır.

İslami gelenek Hariciliğin köklerini, üçüncü halife Hz. Osman'ın politikaları ve onun MS. 656'da İslam'da ilk fitneye ve ilk ayrışmalara yol açan cinayeti nedeniyle Müslüman toplumunun ilk bölünmesine dayandırmıştır (Hagemann ve Verkinderen, 2021: 493). Anlaşılacağı üzere, Haricilerin ortaya çıkışında siyasal şartların ve İslam toplumları içerisindeki çatışmaların, ciddi derecede belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. İslami gelenek içerisinde ortaya çıkan “fitne” denilen kavramın da tam manası ile İslam toplumları içerisinde karışıklık oluşturmak için ortaya atılan bir nifak manasına geldiği görülmektedir.

Emevî Hanedanlığı yılları boyunca Emevî yöneticilerinin politikaları, toplumun birçok kesimini karakterize eden memnuniyetsizlik haline gelmiştir. Bu tatminsizliğin yoğunluğu ve buna bağlı olarak hükümetin devrilmesi yönündeki ajitasyon, Emevî yönetiminin son yıllarında dramatiği artırmış, böylece Emevî Hanedanı'nın devrilmesiyle sonuçlanan ve Abbâsî Hanedanı'nın yükselişine yol açan “Abbâsî İhtilali” (MS.750) ile doruğa ulaşmıştır (Wurtzel, 1978: 161). Yaşanan süreç, Emevîler döneminin başladığı usul ile son bulduğunu göstermektedir. Yani Abbâsî Halifeliği de Emevîlerin kullandığı yöntemleri kullanarak iktidara ulaşmıştır.

Emevî Hanedanı'nın hızlı çöküşü, erken İslam tarihinde çok önemli bir olay olmuştur. Hanedanın bariz değişimine ek olarak Emevîlerin düşüşü, Müslüman dünyasının coğrafi odağında doğuya doğru bir dönüşüme ve Araplardan uzaklaşan etnik hakimiyette bir değişime işaret etmiştir, bu durum, aynı zamanda Hz. Ali taraftarlarının kısa süreli meşruiyet üslerinin oluşmasına ve belki de en önemlisi, Suriye'nin siyasi üstünlüğünün sona ermesine de yol açmıştır (Judd, 2010: 89). Ortaya çıkış süreci ve hakimiyeti döneminde İslam dünyası için önemli değişimlere sebebiyet veren Emevî hilafeti, hilafetten uzaklaşma sürecinde de İslam dünyası için çetin bir sürecin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Yerel Suriyeli tarihçiler, Emevîlerin düşüşünü çok farklı şekilde ele almışlardır. Genel olarak, et-Taberî, el-Belâzûrî, İbn el-Esîr ve diğerleri gibi bilim adamlarının büyük, evrensel anlatıları, Emevîlerin düşüşünden geniş sonuçlar çıkarma ve olayları daha büyük tarihsel süreçler bağlamına oturtma

eğiliminde olmuşlardır (Judd, 2010: 90). Yaşanan olaylar zincirinin ortaya çıkardığı ana tema ise siyasi mücadelelerin, teolojik değerlerden kimi yönleri ile farklılık arz etmesidir. Yani siyasal rekabet, kimi durumlarda sadece iktidara ulaşmak gayesi ile dünyevi bir temada ilerlemiştir.

Emevîler (MS 661-750), İslam dünyasındaki haleflerine yalnızca imparatorluğun hükümdarlığını değil, aynı zamanda genel olarak Müslümanlara da siyasi, entelektüel ve toplumsal bir miras bırakmışlardır, ancak bu miras, çoğu zaman yeterince takdir edilmemiştir, bazen tamamen reddedilmiş, bazen de modern bilim adamları tarafından bile isteksizce kabul edilmiştir (Donner, 2010: 187). Dönemin şartları içerisinde oluşan Emevî hilafeti, yine çağın getirdiği şartlar çerçevesinde iktidarını kaybetmiştir, lakin Emevî iktidarının ortaya çıkardığı siyasal havanın etkisi, her yönü ile İslam toplumları üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Emevîlerin eylemlerinin, tamamen bir tür kör ve dar kişisel çıkardan kaynaklandığına dair derinden yerleşmiş inanç, Emevî çağını organik veya doğal bir kesit olarak görmekten ziyade, farklı bir tür kesit olarak gören, İslam’ın kökenlerine ilişkin genel bir görüşe katkıda bulunmuştur, bu görüş İslam toplumunun erken gelişiminin bir parçası olmuştur (Donner, 2010: 189). ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nin son zamanlarından, Emevîlere ve oradan da Abbâsîlerin hilafetine ulaşana kadar geçen sürede Emevîlerin, oldukça belirleyici bir özellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu temelde Emevîler ile ilgili çeşitli siyasal ve teolojik tartışmaların gerek iktidarlara sürecinde gerekse daha sonrasında gerekse de günümüze gelindiğinde sıcaklığını koruduğu anlaşılmaktadır.

Muaviye b. Ebî Süfyan’ın, Arap dehalarından olan Amr b. As, Muğire b. Şu’be ve Ziyad b. Ebîh isimli şahısları göreve getirmesi ile bürokrat seçimine ne kadar önem verdiği ve bu konuda ne kadar doğru bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır (Kurt, 2021: 1526). Devleti sağlam bir temele oturtmaya çalışan Muaviye b. Ebî Süfyan, tam manası ile işinin ehli olarak gördüğü şahısları yanına toplamaya çalışmıştır. Attığı adımlarla bir taraftan Arap toplumunun tepkilerinin azaltmaya çalışırken, öte yandan sağlam bir bürokratik tabaka inşa etmiştir.

Muaviye b. Ebî Süfyan’ın siyasi kariyerinde ikna faaliyetlerinin ve vermiş olduğu sözlerin, ciddi bir yeri olduğu anlaşılmaktadır, bu eylemler daha çok para veya makam vaadi şeklinde olmuştur (Yaşaroğlu, 2013: 2219). Arap toplumunun siyasi ve ekonomik beklentilerinin farkına varan Muaviye b. Ebî Süfyan, tam manası ile siyasi eylemleriyle toplumun taleplerini karşılamaya çalışmıştır. Yaşanan süreç, siyaset sosyolojisi bağlamında dönemin şartları içerisinde toplum ve iktidar arasında bir uyumun yaşandığını göstermektedir.

Muaviye b. Ebî Süfyan’ın, Müslümanların yönetimini üstlenmesiyle beraber Iraklıların, Emevîlere karşı olan eylemleri, sadece onun döneminde değil, tüm Emevî devleti boyunca her daim devam etmiştir (Apak, 2009: 104). Siyasi rekabet noktasında Emevîlerin, ciddi bir rakibe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışın temelinde ise hilafeti ele alma gayesinin olduğu görülmektedir. Bu temelde gerek Muaviye b. Ebî Süfyan’ın hilafeti döneminde gerekse daha sonrasında ciddi bir siyasi mücadelenin yaşandığı bilinmektedir. Aynı siyasi anlayışın, Emevîlerden sonra da sürmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. İslam toplumları arasında belirli süreler sonrasında hilafetin başka bir İslam toplumuna geçmesi ise bu mücadelenin, bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

İlk dönem İslam tarihinde büyük bir değişim sonucu iktidara gelen Emevîler yine aynı şekilde İslam tarihi için oldukça önemli bir gelişme ile iktidardan uzaklaşmışlardır. Tüm anlatılar ve analizler eşliğinde Emevîlerin, İslam tarihi için önemli bir yeri olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır. Günümüze gelindiğinde dahi Emevîler döneminde yaşanan olaylar üzerine, ciddi tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Tüm analizlerin genel odak noktası ise siyaset sosyolojisi ve İslami teoloji noktasında

olmuştur. Bu temelde Emevîler dönemini, doğru bir şekilde analiz edebilmemiz için ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ ile beraber ele almamız gerektiği sonucu karşımıza çıkmaktadır.

4. 21. YÜZYILDAN ‘‘HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ’’NE YÖNELİK SİYASİ BAKIŞ

Günümüze gelindiğinde ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ne karşı, İslam toplumlarında yoğun bir ilginin olduğu görülmektedir. Bu noktada çeşitli bakış açılarının türediği anlaşılmaktadır. Bu bakış açılarından birisi de modernist İslamcı bakış açısı olmuştur, özünde İslam’daki modernist reform hareketleri dört başlık altında toplanabilir: Tamamen eğitimsel hareketler, entelektüel imalara sahip eğitimsel hareketler, Müslüman dünyasının kurtuluşu için belirli bir entelektüel düşünce ölçüsüyle birleşen siyasi hareketler ve tamamen entelektüel hareketler olarak öne çıkmaktadır (Siddiği, 1973: 179). Tüm yönleri ile bu bakış açısının temel gayesi, yaşadığımız çağda İslam’ın özünün her yönü ile anlaşılması ve bu temelde bir devlet, toplum, birey ile siyasal düzen oluşturabilmek olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan İslam modernizmi denince aklımıza gelen ilk şahısın Cemalettin Afgani olduğu görülmektedir, bu noktada temel yaklaşım ise Müslüman dünyasının kurtuluşu için en büyük hareketin Cemaleddin Afgani tarafından yönetildiği yönündedir (Siddiği, 1973: 181). Her yönü ile yaşadığı çağda İslam toplumları üzerinde bir şekilde etki gösteren Cemalettin Afgani’nin düşünceleri, günümüze gelindiğinde dahi güncelliğini korumaktadır. Ortaya atılan fikirlerin, her yönü ile İslam toplumlarını yaşadıkları darboğazdan kurtarmak üzere temellendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle birçok İslam toplumunda Cemalettin Afgani’nin temsilcisi olarak kabul edilen kişilikler karşımıza çıkmaktadır.

Afgani, İslami Modernizmin kurucu babası ve öncüsü olarak kabul edilmiştir, Batı’nın Ortadoğu’ya yönelik artan akınlarının getirdiği can yakıcı sorunlara çözüm bulmak amacıyla geleneksel İslami fikirleri, yeniden yorumlamaya çalışan ilk önemli liderlerden birisi olmuştur (Tariq, 2011: 340). İslam’ın özü olan değerleri yeniden yorumlaya çalışan Afgani, tam maması ile Batı’nın İslam toplumları üzerine geçirmeye çalıştığı gömleği yırtmaya çalışan bir mücadele vermiştir. Bu noktada tabii ki temel referans noktası ise Asr-ı Saadet dönemi ve ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ olmuştur.

Genel olarak Afgani’nin öncelikli hedefi, Batı’nın saldırılarına karşı koyabilecek güçlü bir İslam devletini yeniden inşa etmek olmuştur. Kuşkusuz, Afgani bir Pan-İslam ve İslami reform ideoloğu olmuştur, İslam tarihinin yeniden muhteşem olacağına dair vizyonu ve kararlılığı ile öne çıkmıştır (Tariq, 2011: 341). Ortaya koyduğu hedefler ile tüm İslam toplumlarının belirli derecelerde dikkatini çekmeyi başaran Afgani, günümüze gelindiğinde dahi ciddi tartışmalara konu olmaya devam etmektedir.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş sürecinde İslam’ın ve Müslümanların, Batı medeniyeti ile olan ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir: Bu aşamanın arka bahçesinde ise Batı medeniyetinin sahip olduğu savaşçı kimliğin ciddi bir önemi bulunmaktadır (Hüseyin, 2000: 37). İslam dünyasını, savaşçı kimliği ile dizayn etmeye çalışan Batı medeniyeti, İslam toplumlarında birtakım yeni yapıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan birincisi daha önce bahsetmiş olduğumuz modernist yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğerleri ise Batı medeniyetine karşı harekete geçmeye çalışan şiddet içeren yapılar olmuş, bunların başında da Batıyı tehdit eden İslami fundamentalist örgütler gelmiştir.

Özünde İslam tarihi incelendiğinde birtakım Müslüman ıslahatçıların, iyileştirme hareketlerinin sadece orduyu ilgilendirdiği şekli ile yapmaları ve bir de sanayi, tarımsal, iktisadi ile idari konularda yapmaya çalışmaları nedeniyle bekledikleri sonuçlar ortaya çıkmamıştır (Hüseyin, 2000: 17). Daha sonrasındaki sürece gelindiğinde ise İslami konularda da yeni düşüncelerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Bu düşüncelerin vücut bulduğu hal ise İslam modernizmi olmuştur. Akabinde ise İslam modernizminin savunucusu olan birçok İslam filozofunun, çeşitli coğrafyalarda ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

20. yüzyılda pek çok Müslüman aydın, Batı’ya kıyasla İslam toplumlarının siyasi ve kültürel ilerleme eksikliğini, dinin eleştirel rasyonalist yorumunu uygulama konusundaki durgun irade ve yetenek eksikliğini doğrudan bir sonucu olarak yorumlama eğiliminde olmuşlardır (Bektovic, 2016: 160). Bu eğilim sonucunda, yeni yorumların ortaya atıldığı görülmüştür. Genel itibari ile tüm yorumların temel dayanak noktası ise İslam’ın öz değerlerinin, yaşanan çağda yeniden anlaşılması gerektiği yönünde olmuştur.

Yeni yorumları ortaya atan şahıslardan birisi de Fazlur Rahman olmuştur. Rahman’ın asıl ilgi alanı, İslami geleneğin yeniden yorumlanması yönünde tezahür etmiştir. *Tarih boyunca İslami Metodoloji Sorunu* adlı eserinde, İslam’ın tarihsel gelişimi üzerinden içtihadın eleştirel bir analizini sunmuştur, başka bir eseri olan *İslam*’da Kur’an-ı Kerim ve Peygamberlik hakkındaki ortodoks anlayışa yönelik eleştirisini dile getirmiştir (Bektovic, 2016: 161). Dile getirdiği ifadelerle yaşadığı çağda İslami kesimlerin eksik yönlerine dikkat çeken Fazlur Rahman, vahyin ve sünnetin önemimin yeniden anlaşılması gerektiği yönündeki kanaatini ısrarla vurgulamıştır. Tabiri caiz ise İslam toplumları için yeni bir yorum ortaya koymaya gayret etmiştir.

Özünde İslami modernizm, İslami normları yeniden düşünmeyi, temel İslami metinleri yeniden yorumlamayı ve belirli Müslüman kurumları hem İslam’ın ruhuna hem de toplumun mevcut ihtiyaç ve duyarlılıklarına daha yakın hale getirmeyi amaçlayan şekillerde reform etmeye çalışmıştır (Zaman, 2014: 3). Bu temelde modernist İslamcı görüşlerin, İslam’ın özü olarak kabul edilen Asr-ı Saadet ve ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ni temel dayanak olarak almaları, doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut arka plan dahilinde yaşadığımız çağda ortaya atılmaya devam edilen modernist İslamcı fikirlerin de aynı temele dayandığı anlaşılmaktadır.

İslami modernizmin, pek çok tonu olmasına rağmen hepsinde bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Geleneksel İslam’ın temeli, Kur’an-ı Kerim ve sünnette var olan bilgilerin kabul edilmesi ve tekrarlanmasıdır (Arshad, 2019: 64). Her yönü ile bir öze dönüş hareketi olarak tezahür eden İslami modernist hareketler, birçok İslam toplumunda derin etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle mevcut hareketlerin, birçok İslam toplumunda yankılanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Özü itibari ile Kur’an-ı Kerim’de ortaya konan Allah kavramı, tam manası ile işlevsel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Rahman, 2000: 13). Bu temelde insan hayatının her alanında Allah’ın ortaya koyduğu emir ve yasakların, her yönü ile belirleyici olması gerekmektedir. İslam inancının özünde ortaya konan Allah’ın bu işlevsellik yönünün, Müslümanların hayatına kesin bir şekilde tesir etmesinin temel yolu ise vahiy ve sünnettir.

Vahiy ve sünnetin, insan hayatını olan tesirinin ve derinliğinin anlaşılabilmesi için ise Asr-ı Saadet dönemi ve ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ en önemli örnek olarak karşımızda durmaktadır. Gerek ekonomik hayatın gerekse medeni hayatın gerekse de siyasal hayatın bu dönemde en ince ayrıntısına kadar özgün bir şekilde düzenlenmiş olması nedeni ile yaşadığımız çağa geldiğimizde bu dönemde yaşanan olaylar ve bu olaylar sonucunda ortaya çıkan uygulamalar, İslam toplumları için büyük bir önem arz etmektedir. Mevcut arka plan dahilinde bugün için İslam toplumlarında ortaya çıkan modernist İslami hareketlerin hepsinin özünde Asr-ı Saadet dönemini ve ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ni tekrar kavramak ve tekrar yaşamak gayesi yatmaktadır.

Öte yandan Kur’an-ı Kerim’in evren hakkındaki yorumu incelendiğinde üç temel ayağının olduğu görülmektedir: Birincisi evren bir düzendir; ikincisi evren, büyüyen ve gelişen bir düzendir; üçüncüsü

ise beyhude olmayan ciddiye alınması gereken bir alandır (Rahman, 2000: 19). İnsanı ve insanın var olduğu evreni, daha geniş bir şekilde kavrayabilmemiz için Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu ifadeler, büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle de "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nde ortaya çıkan insanı ve evreni açıklamaya çalışan tutumlar, İslam toplumları için büyük bir kıymete sahiptir.

Özü itibari ile "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi", her yönü ile İslam toplumları için özgün ve kıymetli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle İslam toplumlarında "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"ne yönelik yeni ve kıymetli bakış açıların, gelecek dönemlerde de karşımıza çıkacağı düşünülmektedir. Özellikle siyaset sosyolojisi bağlamında "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nde yaşanan gelişmelerin, İslam toplumları için ciddi derece bir öğreticilik seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Öze dönüş ve özden hareket ile yaşadığı çağı tekrar dizayn etmeye çalışan tüm İslam toplumları için "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nin, oldukça büyük bir kıymete sahip olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine tüm İslam toplumlarının çeşitli şekillerde birtakım sorunlar ile karşı karşıya oldukları görülmektedir. Yaşanan tüm sorunlar neticesinde iktidar ile halk arasında birtakım yeni sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Esasında, yaşanan sorunları çözebilmek için İslam medeniyetinin sunduğu çok önemli donelerin olduğu bilinmektedir. Bu nedenle günümüze geldiğimizde yaşanan sorunların çözümü için İslami değerlerin ve İslam tarihinin, tekrar anlaşılması gerektiği sonucu karşımıza çıkmaktadır. Özellikle "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan sonuçlar, tüm İslam toplumları için büyük bir öneme sahiptir. Bu temelde siyaset sosyolojisi bağlamında bu dönemin tekrar incelenmesi ve bu dönemden gerekli derslerin çıkarılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemin incelenmesi ile içerisinden günümüzün İslam toplumları için ortaya çıkan en önemli sonuç, tüm İslam toplumlarının yaşadıkları sorunların çözümü için İslami esaslar temelinde çözüm yollarının bulunduğudır. Bu çözüm yollarının net bir şekilde gün yüzüne çıkarılabilmesi için ilk dönem İslam tarihinin sosyo-politik yönleri, yeniden anlaşılmalıdır. Anlaşılan verilerin, yaşanan sorunlar karşısında uygulamaya konması ile birçok teolojik ve sosyo-politik sorunun aşılacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu dönemde İslami değerler ile yerleşik sosyolojik değerlerin çatışması sürecinde, İslami değerlerin galip gelmesi için çetin bir mücadele verildiği görülmektedir. Bu yönü ile "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi" mücadeleci bir kimlik ile öne çıkmaktadır.

Hz. Ebû Bekir'in feraseti, Hz. Ömer'in cesareti, Hz. Osman'ın sabrı ve Hz. Ali'nin ilmi ile yürütmüş oldukları hilafet süreçleri, İslam toplumları için büyük bir kıymeti harbiyeye sahiptir. Üzerinden yüzlerce yıl geçmesine rağmen bu dönemde yaşanan olayların etkisini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde İslami değerlerin taviz verilmeden hayata geçirilmesi ve İslam toplumunun hilafet makamı ile yapıcı bir iletişim içerisinde olması, bu dönemi oldukça kıymetli bir noktaya taşımaktadır.

Teoloji ve siyaset ilişkisi noktasında "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nde yaşanan gelişmeler ve toplumun, İslami değerler eşliğinde sorunlarına çözüm bulmaya çalışması, dönemin şartları içerisinde hilafet makamını oldukça işlevsel bir noktaya taşımıştır. Yer yer sorunlar yaşanmış olsa da vahiy ve sünnet çerçevesinde sorunların, en az maliyetle çözüme kavuştuğu anlaşılmaktadır.

Vahiy ve sünnet çerçevesinde hilafet makamının bir siyasal, hukuksal, sosyal ve iktisadi düzen ortaya koyması sonucunda toplumsal sorunların, dallanıp budaklanmadan nihayete erdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle İslami değerlerin, tam manası ile "Hulefâ-yi Râşidîn dönemi"nde İslam

toplumları için bir sosyo-politik form ortaya çıkardığı görülmektedir. Günümüze geldiğimizde İslam toplumlarının sahip olduğu sosyo-politik sorunların çeşitlenerek devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bugün İslam toplumlarının sahip olduğu yeni sorunların yanında ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nde ortaya çıkan sorunların benzerlerine de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu temelde, benzer sorunların ve o dönem ile farklılık gösteren sorunların, çözümü için ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nin sosyo-politik bir anlayışla tekrar analiz edilmesi ve anlaşılması gerektiği görülmektedir.

Oldukça özgün bir dönem olan ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’, Asr-ı Saadet dönemi ile büyük bir bütünlük içerisinde. Bu nedenle ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’nin sosyo-politik önemi daha da artmaktadır. Bu önemli gerçeklik ekseninde İslam toplumlarının, günümüze gelindiğinde toplumsal ve politik bağlamda ‘‘Hulefâ-yi Râşidîn dönemi’’ni tekrar okumak ve anlamak ile büyük bir fayda elde edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, A. (2019). Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler. *Şarkiyat*, 11(3), 1173-1199.
- APAK, A. (2005). Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü. *Marife*, 5(1), 123-144.
- APAK, A. (2009). Emevîlerin Irak Siyaseti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 103-128.
- AKHTER, N. (2021). Historical and Research Review of The Scholarly Position of Syedina Hazrat Ali (RA). *International Research Journal of Management and Social Sciences*, 2(3), 117-121.
- AKYÜZOĞLU, İ. (2018). Siyasal Meşruiyet Açısından Hz. Ebu Bekir'in İktidarı. *Journal Of International Social Research*, 11(61), 209-220.
- ARSHAD, M. R. (2019) Islamic Modernism. *Al-Hikmat: A Journal of Philosophy*, Volume 39, 59-74.
- AYCAN, İ. (1999). Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 147-174.
- AZİMLİ, M. (2007). Hulefa-i Raşidîn Dönemi Halife Seçimleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(4), 35-59.
- BEKTOVIC, S. (2016). Towards A Neo-Modernist Islam: Fazlur Rahman and The Rethinking of Islamic Tradition and Modernity. *Studia Theologica-Nordic Journal of Theology*, 70(2), 160-178.
- BUSHRA, MUSHTAQ, MS R., MUHAMMAD, NAZIA W., ATTAULLAH, S. S., ASLAM R., A. (2023). Rights and Responsibilities of The Ruler of Time in The Light of Hazrat Ali Murtaza's Khilafat. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 20(1), 935-942.
- BLACK, A. (2011). *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- CANETTI, E. (2023). *Kitle ve İktidar*. Çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇAĞATAY, N. (1997). *Sorularla İslam dini ve İslam tarihi* (Vol. 5). İstanbul: Gündoğan yayınları.
- ÇERÇİ, F. (2007). Mâlik El-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(28), 89-125.

- ÇELİK, Y. (2017). Râşid Halifeler Döneminde Askerî Sosyal Hizmetler. *Mütefekkir*, 4(8), 375-390.
- CORBIN, H. (2001), *History of Islamic Philosophy. Translated by Liadain Sherrard with the assistance of Philip Sherrard*. London: The Institute of Ismaili Studies.
- COŞKUN, K. (2022). Râşid Halifelerin İçtihatlarına Sosyolojik Bir Bakış. *Dini Araştırmalar*, 25/62, 291-314.
- DEMİR, H. (2008). Meşruiyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 77-119.
- DEMİRCAN, A. (2013). Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 173-190.
- DERTLİ, O. (2022). Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinin Geleneksel Otorite Bağlamında Değerlendirilmesi. *İlsam Akademi Hakemli Dergisi*, 2(1), 39-60.
- DONNER, F. M. (2010). *Umayyad Efforts at Legitimation: The Umayyads' Silent Heritage*. In *Umayyad legacies*. pp. 185-211, Brill.
- EL-ASHKER, Ahmed A. F., WILSON, R. (2006). *Islamic Economics: A Short History* (Themes in Islamic Studies). Boston: Brill.
- ETHEREDGE, L. (2010), *Islamic History*. New York: Britannica Educational Publishing.
- FAKHRY, M. (2004), *A History of Islamic Philosophy*-Third Editio. New York: Columbia University Press.
- GENCER, B. (2008). *İslam'da Modernleşme, 1839-1939*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- GODDARD, H. (2000), *A history of Christian-Muslim Relations*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- GÜNAY, E. (2001). *Din Sosyolojisi*. 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- HAGEMANN, H. L., VERKINDEREN, P. (2021). Kharijism in the Umayyad period. *The Umayyad World*, 489-516.
- HİZMETLİ, S. (1991). *İslam Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- HÜSEYİN, M. (2000). *Modernizmin İslam Dünyasına Girişi*. Çev. Sezai Özel, İstanbul: İnsan Yayınları.
- SARDAR, Z. (2009). *The Islamic world: Religion, history, and the future*. Encyclopaedia Britannica. Inc. ww.britannica.com.
- JUDD, S. C. (2010). *Medieval Explanations for the Fall of the Umayyads*. In *Umayyad Legacies*. 89-104, Brill.
- KARPAT, K. H. (2013). İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması. Çev. Şiar yalçın, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KELPETİN, M. (2011). Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği. *Tarih Dergisi*, 54/2, 21-37.
- KILIÇ, Ü. (2002). Küfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 239-260.

KURT, E. (2021). Muâviye B. Ebî Süfyan’ın Yönetim Anlayışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1523-1538.

LINGS, M. (2016). *H. Muhammed’in Hayatı*. Çev. Nazife Şişman, İstanbul: İnsan Yayınları.

OWEN, D. (2004). *Postmodern Political Sociology*. Eds. Kate Nash and Alan Scott, The Blackwell Companion to Political Sociology. Malden: Wiley-Blackwell.

ÖNER, A. (2018). Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci. *Şarkiyat*, 10(3), 1016-1036.

ÖNKAL, A. (2003). Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme. *İstem*, (2), 33-68.

ÖZTÜRK, M. (2016). Raşid Halifeler Dönemi İctihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 165-180.

RAHMAN, F. (2000). *İslami Yenilenme: Makaleler II*. Der. ve Çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

SARIKAYA, A. (2019), *H. Ebû Bekr’in İslâm öncesi hayatı. Hazreti Ebu Bekir*, Ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 9-22.

SÖYLEMEZ, M. M. (2003). H. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi–Kufe Örneği. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 63-86.

SILVERSTEIN, Adam J. (2010), *Islamic history: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.

SCHULZE, R. (2002), *A Modern history of the Islamic world*. Translated by Azizeh Azodi, New York: I. B. Tauris Publishers.

SIDDIQI, M. (1973). Islamic Modernism. *Islamic Studies*, 12(3), 179-192.

ŞEN, Z. (2015). H. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akibeti. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 31-50.

TARIQ, M. M. (2011). Jamal Ad-Din Afghani: a pioneer of Islamic modernism. *Dialogue* (Pakistan), 6(4).

VAROL, M. B. (2005). Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *İstem*, (6), 195-213.

VAROL, M. B. (2006). Emevîler’in H. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine. *İstem*/ 8, 83-107.

WURTZEL, C. (1978). The Coinage of The Revolutionaries in The Late Umayyad Period. *Museum Notes* (American Numismatic Society), 23, 161-199.

YAŞAROĞLU, H. (2013). Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyan ve H. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi. *Electronic Turkish Studies*, 8(8), 2213-2224.

ZAMAN, M. (2014). Islamic modernism and the Shari ‘a in Pakistan. The Dallah Albaraka Lectures on Islamic Law and Civilization, March 4.